

Българиите в Северното Причерноморие
изследвания и материали
том шести

ИМИТАЦИИТЕ НА АНОНИМНИТЕ
ФОЛИСИ КЛАС А – 2

Валери Йотов

Както е известно, византийското медно монетосечене от периода 969 – 1081 г. е представено от фолиси. Голяма група от тях са анонимните фолиси, сечени не в името на някой император, а в името на Исус Христос¹. В специализираната литература за това монетосечене, на имитациите на анонимните фолиси е отделено малко внимание. Невключени изобщо остават един тип медни лети имитации на анонимните фолиси клас А (според някои клас A_1-A_2)², медни пластини с диаметър 17–22 мм и тежина 0,8–3 гр. На лицевата страна е изобразен Христос с кръст. На опаката страна е изписана (понякога грешно) на гръцки формулата "Исус Христос Цар на Царете"; негативен образ на същата формула; редове неясни буквени знаци; редове чертички или точки. От тези имитации са ни известни: 1) 10 000 бр. (около 15 кг.) от с. Златарица, Еленско³; 2) 9 бр. от ранносредновековното селище над Диногечия (6 бр. малък модул и 3 бр. голям модул)⁴; 3) 8 бр. от ранносредновековното селище до с. Одръци, Добричко (7 бр. малък модул и 1 бр. голям модул)⁵; 4) 4 бр. от ранносредновековната крепост "Скала" до с. Скала, Дуловско (3 бр. малък модул и 1 бр. голям модул)⁶; 5) 1 бр. от Плиска (малък модул)⁷; 6) 1 бр. от Шуменско (малък модул)⁸. Възможно е да има и други от този тип имитации във фондовете на музеите⁹.

Всъщност намерената още през 1939 г. находка от с. Златарица, Еленско, поставя въпроса за тези монети, определени от Т. Герасимов като старинни фалшификати – подражания на анонимните монети на Йоан Цимисхий¹⁰. Т. Герасимов разполага само с десетина екземпляра от находката от с. Златарица

и два паралела. Определя ги в 6 типа, според изобразеното на опаката страна (обр. 1)¹¹. Интересът към имитациите на византийските фолиси бе възбуден след една статия на И. Йорданов¹². Спирайки се изобщо на проблема за производството на монети – копия на византийски фолиси от XI в. Йорданов отделя в отделна група монети, наречени от него "имитации" на анонимните фолиси клас А₁-А₂ (969-1028 или 969 – 1030/35 г.)¹³ в "истинския смисъл"¹⁴. Според него образът на Христос е предаден правилно, но надписът е от точки и чертички, което показвало, че са дело на аналфabetни майстори-гравьори¹⁵. Според него производството им е свързано с крайдунавските обединения на българи и печенеги от края на XI в.¹⁶

Статията на И. Йорданов провокира интереса на двама румънски учени, които почти едновременно публикуваха две статии за производството на имитации на византийски фолиси от XI в.¹⁷ Според П. Дякону медните имитации от класа А₁-А₂ (по И. Йорданов) са лети от византийската администрация на Долни Дунав (в Дръстър) в края на първата третина на XI в. (а не както предполага И. Йорданов – последната четвърт на XI в.); затова и подражават на най-разпространените фолиси в това време – клас А₂ (976 – 1028 или 976 – 1030/35 г.)¹⁸. Нуждата от тяхното емитиране П. Дякону обяснява със заплащането на войските по границата срещу зачестилите атаки на печенегите¹⁹.

Е. Оберлендер-Тарновяну свързва медните и бронзови копия от всички типове и класове с византийско монетно ателие на Долни Дунав²⁰. Без да влиза в спор с И. Йорданов, Е. Оберлендер-Тарновяну се отказва от коментар на летите медни имитации на анонимните фолиси клас А₁-А₂ (по И. Йорданов). Румънският изследвач ги приписва на възстановената българска власт в североизточните български земи след бунта на комитопулите от 976/977 г. Основания за това за него са стилът и стандартът на тези монети-имитации, както и техническият процес – леене, който се различавал от този във византийските ателиета²¹. Във връзка с имитациите на други класове монети, авторът привежда аргументи за обратното. Той смята, "че летите медни и бронзови монети-имитации играят важна роля в монетната циркулация на Долни Дунав в периода 1068-1081 г."²² Голямото им количество насочвало към византийско монетно ателие, функциониращо отначало в Дръстър, през времето на имп. Роман IV (1067 – 1071 г.), което след бунта на крайдунавските градове от 1072-1074 г. се пренесло в Исакач²³.

Вл. Пенчев публикува нови десет имитации от находката от с. Златарица, но безкритично се присъединява към мнението и заключенията на И. Йорданов²⁴.

Всъщност, гореспоменатите автори, спрели се на въпроса за този тип лети медни имитации на анонимните фолиси клас А₁-А₂ (по И. Йорданов), разполагат само със сведенията и данните за находката от с. Златарица²⁵ и за имитациите № 113-123 от таблицата на И. Йорданов²⁶.

Последните открити имитации от този тип са 4 броя от ранносредновековната крепост "Скала" (обр. 2). Те се разпределят така: 3 са малък модул, 18-21 мм и тежина 1; 1,19; 1,59 гр., четвъртата е голям модул, 25 мм и тежи 2,28 гр. Три от тях са с отвори, което заедно с изтъркването от двете страни подсказва, че са били носени като амулети заради изображението. На лицевата страна на три от монетите слабо личи образът на Христос, а опаката страна е изтрита (обр. 2_{1,2,3}). Четвъртата монета е с по-добре запазено изображение на Христос от типа, който е върху анонимните фолиси клас А₂ и следващите, а на опаката страна има няколко реда чертички (обр. 2₄). Една от монетите (обр. 2₁) е от землянка от последния период на съществуване на крепостта с керамика на бързо колело и с фрагменти печенежка керамика. Другата (обр. 2₂) също е от землянка от последния период на съществуване на крепостта, открита заедно с 2 анонимни фолиса, един клас А₂ (976 – 1028 или 976 – 1030/35 г.) и един клас Б (1028 – 1034 или 1030/35 – 1042 г.). Останалите две имитации са открити в повърхностния слой.

Важно е да се посочи, че имитациите от "Скала" са открити в сигурна археологическа среда – крепост, където животът прекъсва в края на първата третина – началото на втората третина на XI в. Землянките в крепостта загиват в пожари. В тях и по повърхността са открити над 330 монети, в това число и две съкровища с анонимни фолиси клас А₂ или Б.

Летите медни имитации на анонимните фолиси поставят няколко въпроса: кога е било организирано тяхното производство и кои са властите, контролирали това производство. Според нас откриването на такива монети в затворени комплекси²⁷ ни позволява вече с по-голяма сигурност да твърдим, че те са били произведени и използвани преди крайната дата на анонимните фолиси клас Б (1034 или 1042 г.). Повечето от тях са били носени като амулети, заради образа на Христос, изтъркването показва, че са били носени години наред, може би 1-2 десетилетия. Изключването на по-късна датировка през XI в. насочва към края на X в. – началото на XI в. За този период възможностите за организиране на производство са няколко. Първата е краткото време на византийска власт след похода на имп. Йоан Цимисхий от 971 г. и завладяването на североизточните български земи до възстановяването на българската власт в тия земи към 976/977 г. след бунта на комитопулите²⁸. Известно е, че Цимисхий веднага организира живота в новата

провинция, което е видно от анонимните фолиси клас А₁ (969 – 979 г.)²⁹. В повечето случаи те са препечатки върху фолиси на Никифор Фока (963 – 969 г.). Образът на Христос е с триъгълна форма на лицето, а на опаката страна под и над надписа няма "тайни знаци", характерни за следващия клас А₂. В тази връзка ще отбележим, че в по-добре запазените лети медни имитации образът на Христос е със закръглена форма на лицето, а на опаката страна те имат "тайни знаци". Това изключва възможността летите медни имитации от този тип да са подражания на анонимните фолиси клас А₁.

Втората възможност е свързана с възстановената вече българска власт в североизточните български земи след бунта на комитопулите (977 – 1001 г.). Както вече посочихме, такова мнение е изказано от Е. Оберлендер-Тарновяну³⁰. Румънският нумизмат смята, че летите медни имитации се отличават много от стила и стандарта на византийското монетосечене и следователно са дело на българите от времето на бунта на комитопулите (977 – 1018 г.)³¹. Според нас леенето на монети не е необичайна практика за византийското монетосечене³² и не всички лети имитации имат на опаката страна неясни букви и чертички, които едва ли се дължат само на неграмотността на майсторите (?). Независимо от малкия размер, на някои екземпляри ясно личи изписването на гръцки на формулата "Исус Христос Цар на Царете" и наличието на "тайни знаци"³³. В крайна сметка отнасянето на летите медни имитации на анонимните фолиси клас А₁ или А₂ към времето и практиката на възстановената българска държава (977 – 1001 г.) в североизточните български земи поставя според нас неразрешими въпроси. Според мен по-скоро е възможно да потърсим и да свържем производството на лети медни имитации на анонимните фолиси клас А₂ с византийския контрол над градовете на Долни Дунав пак в това време (977 – 1001 г.), при прекъсването на сухопътните връзки с метрополията. Това вероятно е подтикнало емитирането на монети от този тип – становище, на което засега не можем да дадем удовлетворителна аргументация.

Тяхната поява може да се отнесе към първите десетилетия на XI в., когато след похода на патриция Теодорокан и Ксифий от 1001 г. се установява отново византийският контрол над североизточните български земи и те се организират в тема Паристрион³⁴. Привърженик на такова мнение е П. Дякону (както вече казахме, той датира появата им в 3-то и 4-то десетилетие на XI в.)³⁵, но необяснимо е защо остава монетарницата (в Дръстър според Дякону) и продължава да емитира в този момент подражания на анонимните фолиси клас А₂, а не и на вече циркулиращите клас Б (1028 – 1034 или 1030/35 – 1042 г.). Струва ни се, че новооткритите находки на лети медни имитации на анонимните фолиси клас А₂ от затворените комплекси в Скала, дават осно-

вание предложената от П. Дякону датировка да се коригира с 1–2 десетилетия по-рано, защото още през първите десетилетия на XI в. византийската администрация на Долни Дунав (тема Паристрион) емитира копия на анонимните фолиси клас А₂ (976 – 1028 или 976 – 1030/35 г.). Тези копия са два типа: а) бронзови лети (почти точни) подражания на анонимните фолиси клас А₂³⁶; б) медни лети имитации: малък модул (17/21 мм, 0,8–2 гр.); голям модул (23/26 мм; 3 гр.).

Голямото количество изключва възможността тези копия да са дело на фалшификатори или аналфabetни майстори, а монетарницата, за която няколко автори изказаха обосновани предположения, че се отнася към времето на имп. Роман IV (1067 – 1071 г.)³⁷, е функционирала според нас няколко десетилетия по-рано – отначало в Дръстър, а по-късно в Исакача. Поставянето отново на въпроса за летите медни имитации на анонимните фолиси клас А₂, ако не решава, то поне улеснява изясняването на военно-политическата и стопанска история на Долни Дунав в края на X – XI в.

БЕЛЕЖКИ:

¹ Bellinger, A. R. The Anonymous Byzantine Bronze Coinage. Numismatic Notes and Monographs 35, New York, 1928; Metcalf, D. M., Bronze Coinage and City Life in Central Greece circa A.D. 1000. – The Annual of the British School at Athens 60/1965, p. 1-40; Grierson, P. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection III, 2, Washington, 1973, p. 634–644.

² Изключвам бележката под линията: Grierson, P. Op. cit., p. 674. Ив. Йорданов пръв ги определя като имитации на клас А₁-А₂: Йорданов, И. Ранни форми на монетно производство (XI – XI в.) в българските земи. – Нумизматика, 1980, 2, с. 9, каталог, № 113–123.

³ Герасимов, Т. Старинни фалшификати на монети на Ив. Цимиский. – ИАИ, XVII, с. 313–315. На Т. Герасимов са известни десетина екземпляра. Други 10 екземпляра публикува Вл. Пенчев: Пенчев, Вл. Нови екземпляри от колективната находка от имитации на анонимни византийски монети (XI в.), открита в с. Златарица, Еленско, през 1939 г. – Нумизматика, 1990, 4, с. 19–23.

⁴ Йорданов, И. Цит. съч., каталог, № 113–121.

⁵ Тези имитации предстои да бъдат публикувани. Сведението дължа на В. Парушев, нумизмат в Исторически музей – Добрич, комуто благодаря за литературата и полезните спорове при подготовката на тази работа.

⁶ Разкопки на автора и Г. Атанасов. Два екземпляра се намират в Исторически музей – Силистра, инв. № III-898, 6116, и два са в Градски музей, Тервел, пол. инв. № 909, 1085.

⁷ Исторически музей – Шумен, инв. № 139.

⁸ От сбирката на д-р Хараланов. По Герасимов, Т. Цит. съч., с. 314, обр. 259-1.

⁹ Имам предвид и други от тези имитации във фондовете на музеите в България и Румъния. Вл. Пенчев определя като имитация на клас А₁-А₂ една монета от сборна находка от 3236 монети от Силистра: Пенчев, Вл. Две колективни монетни находки от XI в., намерени при археологическите разкопки на средновековния – Дръстър. Нумизматика, 1990, 3, с. 31, бел. 23. Една от монетите, открити в средновековния Ветрен, също е определена като такава (?): Атанасов, Г., Ив. Йорданов. Средновековния Ветрен на Дунав. Шумен, 1994. За 12 лети монети (без данни) от Северна Добруджа съобщава в бележка под линия Е. Оберлендер-Тарновяну: Oberlaender-Târnoveanu, E. Un atelier monétaire Bizantin inconnu. – Revue des Etudes sud-est Européennes, Bucarest, 21, 1983, 3, p. 262, n. 6.

¹⁰ Герасимов, Т. Цит. съч.

¹¹ Пак там, с. 314, обр. 1.

¹² Йорданов, И. Цит. съч.

¹³ Тук и по-долу давам двете най-разпространени хронологии на анонимните фолиси клас А₁, А₂, Б по: Metcalf, D. M. Op. cit.; Grierson, P. Op. cit.

¹⁴ Йорданов, И. Цит. съч., с. 8.

¹⁵ Пак там, с. 9.

¹⁶ Пак там, с. 9.

¹⁷ Diaconu, P. Sau emis monede în Dobrogea Bizantina (secolele X – XII) ? – SCIVA, 32, 3, 1981, p. 407–412; Oberlaender-Târnoveanu, E. Op. cit., p. 261–270.

¹⁸ Diaconu, P. Op. cit., p. 409.

¹⁹ Ibidem, p. 409–410.

²⁰ Oberlaender-Târnoveanu, E. Op. cit.

²¹ Ibidem, p. 262–263.

²² Ibidem, p. 263–265.

²³ Ibidem, p. 268–269.

²⁴ Пенчев, Вл. Цит. съч.

²⁵ Герасимов, Т. Цит. съч.

²⁶ Йорданов, И. Цит. съч.

²⁷ Освен ранносредновековната крепост "Скала" трябва да имаме предвид и ранносредновековното селище при с. Одърци, където са намерени 8 монети от този тип. Последните монети от Одърци са анонимни фолиси клас Б (1028 – 1034 или 1030/35 – 1042 г.).

²⁸ Златарски, В. История на Първото Българско царство. С., 1927, с. 600–632.

²⁹ Пак там, с. 624.

³⁰ Oberlaender-Târnoveanu, E. Op. cit.

³¹ Ibidem, p. 262, n. 6.

³² Лети монети са произведени в Херсон. Вж.: Анохин, В. А. Монетное дело Херсонеса. Киев 1977, с. 111–130.

³³ Най-добре личи на екземплярите, публикувани от Т. Герасимов: Герасимов, Т. Цит. съч., обр. 1_{2,3,5}.

³⁴ Божилов, И. Анонимът на Хазе: България и Византия на Долни Дунав в края на X век. С., 1979, 130–131

³⁵ Diaconu, P. Op. cit., p. 410.

³⁶ На тях тук не се спираме. Вж.: Йорданов, И. Цит. съч., 7-8, кат. № 2–10.

³⁷ Diaconu, P. Op. cit., p. 411; Oberlaender-Târnoveanu, E. Op. cit., p. 268.